

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE ÖZBEK TÜRKÇESİNDE NEZAKET ANLAMLI TAŞIYAN SESLENMELER

The Exclamations in Turkish and Uzbek Languages Which Mean "Respect"

Holida İMAMOVA*

ÖZ

Türkçede nezaket anlamı, kendine özgü biçimde, çeşitli unsurlar aracılığıyla ifade edilir. Bu açıdan cümle kuruluşu, üslup ayrıcalık taşır. Bu makale cümlelerde nezaket anlamının seslenmeler aracılığıyla yansıtılması konusunu incelemektedir.

Bu makale, sadece Türkiye Türkçesinde bulunan seslenmelerdeki nezaket anlamı üzerinde durmayı bunları Özbek Türkçesindeki bazı seslenmelerle karşılaştırarak aynı dil ailesinden olan bu iki yazı dilinin benzer ve farklı yanlarını ortaya koymayı denemektedir.

Türkiye Türkçesinde ve Özbek Türkçesinde nezaket bildiren seslenmeler, "bey, hanım, bay, bayan, efendi, beyefendi, hanımefendi" hitap sözleri; "teyze, amca, beybaba, abla, kardeş, hemşire, dede, nine, evlat, yavru, oğul, kız" akrabalık adları; "öğretmen, patron, hoca, müdür, büyükelçi, sultan, yüzbaşı" unvanları ve benzetme kelimeleri ile ifadesini bulur.

Anahtar Sözcükler: Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi, Seslenmeler, nezaket

ABSTRACT

In the Turkish language "respect" is expressed in partfenlarly different way. In this case the structur of the sentense and style has its own peculiarity. In this artice the expression of respect by exclamation words is studied.

In this article analyzed not only exclamations expressing by respect, but also by comparing with some Uzbek exclamations, arised the same and different sides of two languages which belong to the same language family.

Forms address in Turkish and Uzbek languages which mean "respect" are expressed by the help of: 1) terms address: "bey, hanım, bay, bayan, efendi, beyefendi, hanımefendi " 2) kinship words: ", amca, beybaba, abla, kardeş, hemşire, dede, nine, evlat, yavru, oğul, kız", 3) title and modal words : "öğretmen, patron, hoca, mudur, büyükelçi, sultan, yüzbaşı".

Keywords: Turkish Language, Uzbek Language, exclamations, respect

Türkçede nezaket anlamı kendine özgü biçimde çeşitli unsurlar aracılığıyla ifade edilir. Bu açıdan cümle kuruluşu ve üslup, nezaketin ifade edilmesinde önem taşır. Nezaket anlamı, Türkçede genel olarak seslenmeler aracılığıyla, ara söz ve ara cümlelerle, özne-yüklem uygunluğu yoluyla ifade edilir. Bu makalede, Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde nezaket bildiren seslenmeleri ele aldık.

* Taşkent Devlet Şarkşinaslık Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim görevlisi.

Türk diyalektleri, nezaket anlamı bildiren seslenmeler açısından hem çok zengin hem de çeşitlilik arz eder. Bir lehçede nezaket bildiren bir seslenme, başka bir lehçede anlam kaymasıyla tamamen farklı bir mana kazanır. Bir seslenme bazen sadece nezaket bildirir. Bazıları ise saygı ile birlikte içtenliği ve sevgiyi de ifade eder.

Türkiye Türkçesinde seslenmeler *seslenme* veya *hitap* diye adlandırılır. Dilbilimiyle ilgili temel kaynaklarda seslenmeler farklı bir bölümde incelenmemiştir.¹ Seslenmeler morfoloji bölümünde ünlemler çerçevesinde incelenir.² Özbek Türkçesinde seslenmeler söz dizimi bölümünde incelenir. Fakat seslenmelerin nezaket anlamı özellikleri henüz ele alınmamıştır.³ Biz bunları aşağıdaki gibi incelemeyi uygun gördük.

Türkiye Türkçesinde *bey*, *hanım*, *bay*, *bayan*, *efendi*, *beyefendi*, *hanımefendi* gibi seslenme ve hitap kelimeleri kullanım yerine göre nezaket anlamı taşır. Resmî dairelerde ve yazışmalarda başvuru sırasında *bay* ve *bayan* kelimeleri kullanılır. Erkekler *bay*, kadınlara ise *bayan* diye hitap edilir. Sözlü anlatımda da yazılı anlatımda da bu kelimelerin anlamı aynıdır. *Bay* ve *bayan* kelimeleri, cümlede nezaket anlamını taşıyan önemli unsurlar görevindedir. Türkiye Türkçesindeki *bay* kelimesi Özbek Türkçesinde *bây*⁴ olarak telaffuz edilir ama Türkiye Türkçesindeki anlamı taşımaz. Türkiye Türkçesindeki *bay*, *bayan* kelimelerinin yüklendiği anlamı, Özbek Türkçesinde *canâb*, *hânım* kelimeleri karşılar:

TT - *Sayın bayanlar ve baylar!*

ÖT - *Muhtaram hânımlar va canâblar!*

Bay ve *bayan* kelimelerinin diğer bir görevi de konuşma sırasında özel isimlerden önce gelerek, resmî dairelerde nezaket anlamında kullanılmasıdır:

- *Bay Ahmet! Bayan Zehra!*

Burada hem erkek, hem kadın için nezaket bildiren seslenmeler, Özbek Türkçesine çevrildiğinde Türkiye Türkçesindeki resmî nezaket anlamını asla vermez. Tercüme bunun aktarılmasında yetersiz kalır. Özbek Türkçesine bu hitabı *Zehra hânım* diye tercüme etmekten başka çare kalmaz:

- *Janâb Ahmat! Zehra hânım!*

Bay, *bayan* ifadelerine karşılık olarak Özbek Türkçesinde kullanılan *canâb* ve *hânım* seslenmeleri, konuşmaya içten saygı anlamı yükler. Türkiye Türkçesindeki kullanımında içtenlik görülmez. Sadece resmî nezaket vardır. Bu ve benzeri durumlarda, aynı dilin iki kolu arasında, çeviri yoluyla aktarılması mümkün olmayan anlam farkları

¹ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, 2. Baskı, İstanbul, 1971, s. 402-403.

² Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara, 1995, s. 198; Tahsin Banguoğlu, *Türkiye Türkçesinin Grameri*, Ankara, 1998, s. 397- 399; Ahmet Köklügiller, *Dilbilgisi*, İstanbul, ?, s. 171- 172.

³ Komisyon, *O'zbek Tili Grammatikasi*, 11 Tom, O'zbekiston SSR "Fan" Nashriyoti, Toshkent, 1976, s. 259- 270.

⁴ Özbek Türkçesinde, 'bây' kelimesindeki 'â' sesi, Türkiye Türkçesinde bulunmamaktadır. Geniş "â" olarak telaffuz edilmelidir.

ortaya çıkar. Bazen, yabancı dillerden yapılacak tercüme, bu iki lehçe arasındaki aktarmalardan daha kolay hâle gelebilmektedir.

Türkiye Türkçesindeki *bay* kelimesinin, Özbek Türkçesinde *bây* olarak kullanıldığını yukarıda belirtmiştik. *Bây* sözcüğü bazı cümlelerde seslenme gibi görülse de Özbek Türkçesinde tamamen farklı bir anlam ifade eder:

“ - *Bây âta! Bu gapni bir aytdingiz, yana qaytarib gapirmang.*”⁶ (*Zengin Baba! Bu lafi bir dediniz, tekrar söylemeyiniz!*)

Bay ve *bayan* kelimeleri yalnız hâlde kullanıldığında sadece nezaket bildirirler.

Bay kelimesine *-Im* iyelik eki eklendiğinde sade nezaket anlamı içten resmî nezakete kayar:

“*Koruyucu sonunda: - Bayım, affetsinler, ben bu köpeği öldüremem, dedi.*”⁶ (Bekçi âhirida: - Hâcam, keçiring meni, men bu kuçukni öldirâlmayman, dedi.)

Özbek Türkçesinde *bây* kelimesine *-Im* iyelik eki eklendiğinde tamamen yeni anlam kazanır; *eş*, *koca* anlamı üstlenir:

Bâyim uyda yoq edilar. (Kocam evde değil.)

Türkiye Türkçesinde nezaket anlamı taşıyan bir seslenme sözcüğü de “*bey*”dir. Bu kelime tek başına kullanıldığında iki anlamda sade nezaket ifade eder:

a. Çoğul hâlde, genellikle erkeklere hitaben kullanılan seslenmedir. Sade nezaket ifade eder:

- *Beyler, müsaadenizle kalkmak istiyorum. (Janâblar, ruhsat bersangiz turmâqchi edim)*

b. Yalnız hâlde kullanıldığında genellikle *eş*, *koca* anlamı kazanır.

- *Bey, saat kaç oldu? (Ho'jaym, sâatingiz neça bo'ldi?)*

Özbek Türkçesinde *bek* veya *beg* olarak kullanılan bu seslenme, eski metinlerde, hizmetçilerin beylere hitaben sıkça kullandıkları bir saygı sözü olarak geçer:

“*Hasanali tanitdi: - Mana bu kişi qayin ânangiz - bek âyim bo'ladilar.*”⁷ (Hasanali tanıştırdı: - Bu kişi, kayınvalideniz hanımefendi oluyorlar.)

Günümüz Özbek Türkçesinde, *sevgilim* manasına gelecek şekilde bir anlam kayması söz konusudur:

“*Begim sizni tabiat rasâ qilib yaratgan.*”

⁵ *O'zbek Tilining İzoxli Lug'ati*, 1. Tom, Rus Tili Nashriyoti, Moskva, 1981, s. 126.

⁶ Haydar Ediskun-Baha Dürder, “Bir Köpeğin Sonu”, *Bizim Okuma*, Remzi Kitabevi, İstanbul, ?, s. 68- 69.

⁷ Abdulla Qodiriy, *O'tgan Kunlar*, O'qituvchi Nashriyoti, Toshkent, 1980, s. 299.

*Kimlernidir o'ychanu
Sizni kulib yaratgan."(H.Hudoyberdiyeva)⁸
(Beyim/sevgilim, tabiat sizi kusursuz olarak yaratmış
Kimilerini düşünceli
Sizi gülererek yaratmış)*

Türkiye Türkçesinde nezaket anlamı taşıyan *hanım* kelimesi *eş*, *karı* anlamını da taşır:

- *Hanım, geliyor musun?(Ayisi, kelayapsanmi?)*

Bu örnekte, erkeğin, eşine olan nezaketi güzel bir şekilde ifade edilmiştir. Bu yüzden herhangi bir kadına hitaben *hanım* kelimesi kullanıldığında, bu seslenmenin genellikle özel isimlerle kullanılması gerektiğine dikkat etmek gerekir:

"- *Niye böyle yaptınız, Hatice Hanım? Dedim.*⁹

"- *Feride Hanım dedi, bu gece ben dünyanın en adi bir adamı gibi hareket ettim. Beni affettiğinizi söylemek mürüvvetini esirgemeyiniz, Feride Hanım.*¹⁰

Özbek Türkçesinde, Türkiye Türkçesinden farklı olarak *hânım* kelimesi tek başına kullanıldığında, öncelikle kadınlara saygı ifade eden bir sesleniş olarak dikkat çeker:

Qudamiz Mirzakarim qutidârğa va qudaçamız hânimga yetib bârib ma'lum bo'l-g'aykim, bizlar bunda soğ-salâmatdirmiz.¹¹ (Dünürümüz sandıqçı Mirzakarim'e ve dünürümüz hanımefendiye ulaşarak, rahatlatmış olsun ki bizler burada sağlıklı, sıhhatliyiz.)

İkincisi, *güzel, güzel kadın* anlamında seslenme kelimesi olarak kullanılır:

*"Hây- hây hânım, yo'l bo'lsin,
Qaerga yo'rg'alaysiz!" (Türkü)
(Hay, hay güzel nereye,
Nereye koyuldunuz!)*

Türkiye Türkçesinde *efendi* kelimesi de geniş anlamda nezaket anlamı taşır. *Efendi* seslenmesi iki biçimde kullanılır:

1. Erkekler için seslenme olarak:

"- *Efendi! Allah'ın emriyle kızımı bana ver.*¹²
- *Efendi! Bakar mısınız, lütfen?*

⁸ Halima Hudoyberdiyeva, *İssiç Qor, Lirik, G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at* Nashriyoti, Toshkent, 1979, s. 52.

⁹ Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu*, (37. Baskı), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 170.

¹⁰ Güntekin, *age.*, s. 309.

¹¹ Abdulla Qodiriy, *age.*, s. 136.

¹² *Türkçe Sözlük*, C. 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 432.

Özbek Türkçesinde *efendi* kelimesi Türkiye Türkçesinden farklı olarak, tek başına kullandığında herhangi bir nezaket anlamı taşımaz; seslenme görevinde kullanılmaz, tamamen farklı anlamlar ifade eder:¹³

a. ‘*Komik, uyanık, becerikli*’ insan anlamında olmak üzere Nasreddin Hoca’nın Özbekistan’daki adı olarak ‘Nasreddin Afandi’ veya ‘Afandi’ denir:

Bir kuni afandiga hâtini: - Juda bo’ssiz, deya daşnâm beribdi. Shunda afandi: - Endi pişiq bo’laman, deya cavâb qaytaribdi. (fikradan) (Günün birinde hocayı eşi: - Çok gevşek bir adamsın, diye iğnelemiş. O zaman hoca: - Bundan sonra uyanık olurum, diye cevap vermiş.)

b. Nasreddin Hoca fıkralarından dolayı doğrudan fikra yerine kullanılır:

- *Sizni afandi aytishga cuda usta deb eshitdim.*

- *Yâq-e, kim aytsa ham âshirib yubâribdi.*

(- Sizi fikra anlatmada çok başarılı diye duydum.

- Yok ya, kim söylediye abartmıştır.)

c. Özbek Türkçesinde *efendi* kelimesi *aptal, deli* anlamlarında da günümüzde çok kullanılır:

Afandining katta kiçigi bo’lmaydi. (Aptalın büyüğü, küçüğü olmaz.)

Afandi bo’lmay gapga qulâq sâl. (Delilik etmeden sözü dinle.)

2. *Efendi* seslenmesi *-Im* iyelik eki ile birlikte kullanılarak;

a. Resmî nezaket anlamı taşır:

- *Efendim, bakar mısınız?*

b. Seslenmeye cevaben, erkek ve kadın ayırmaksızın, ‘evet, buradayım, buyurun’ anlamlarında da kullanılır.

- *Aysun!*

- *Efendim!*

Veya telefon görüşmesinde:

- *Alo!*

- *Efendim!*

c. *Efendim* kelimesi Türkiye Türkçesinde “*Sevgili, devlet büyüğü vb. kimselere karşı nezaket göstermek ve saygı belirtmek için veya hitap eden kimsenin nezaketinin bir ifadesi olarak kullanılır:*

““

Senin âşıkların gülmez dediler

Ağlayıp yaşını silmez dediler

Seni bir kez saran ölmez dediler

Gerçek mi efendim sormaya geldim (Karacaoğlan)¹⁴

¹³ Holida İmamova, “Türk Tilida ‘Efendi’ So’zining Ma’nolari va Uslubiy Hususiyatlari”, *Turkologiya Masalalari 1, İlmîy Maqolalar To’plami*, Alişer Navoi Nomidagi O’zbekiston Milliy Kutubhonasi Nashriyoti, Toshkent, 2006, s. 80- 81.

Özbek Türkçesinde *efendi* kelimesi –*Im* iyelik ekiyle birlikte *öğretmen*, *okutman* anlamında da kullanılır. Türkiye Türkçesinde bu anlamına rastlanmaz.

- *Ha, Davlatyâr, nima deb xâvliqayâtibsan, - dedi.*
- *Afandimning papkasini qayâqqa qo'yamiz.*
- (- "Ne oldu Devletyar, neden bu kadar telaşlanıyorsun?" Dedi.
- Öğretmenimin çantasını nereye koyacağız?)
- *Kim! Abdurasul! Haligi yangi kelgan afandi bâla yâningdami?)*
- (- Kim! Abdurasul! Neydi o yeni gelen öğretmen yanında mı?)
- *O'qituvçi!*
- *Afandim!*
- *Yüring! Biz o'qışga keldik!*¹⁵
- (- Öğretmen!
- Okutman!
- Yürüyün! Biz okumaya geldik!)

Türkiye Türkçesinde *Beyefendi*, *Hanımefendi* seslenmeleri yalnız hâlde, nezaketi daha da kuvvetli şekilde ifade eder.

- *Hanımefendi, imzanız, lütfen.*

- *Buyurunuz hanımefendi, bir emriniz mi var?... –Ben, Feride Hanımefendi ile görüşmek istiyorum.*¹⁶

- *Beyefendi Hazretleri, müsaade buyururlar mı? Hanım kıza halisane bir nasihat vereyim.*¹⁷

- *Affedersiniz beyefendi, birdenbire tanımadım efendim, dedim.*¹⁸

Söz konusu seslenmeler ayrı kullanıldığında resmî nezaket daha kuvvetlendirilmiş şekilde ifade edilmekle birlikte, içtenliği de anlatır.

Türkiye Türkçesinde özel isimlere *bey*, *hanım*, *bay*, *bayan*, *efendi* kelimelerini ilave etmekle de nezaket anlamı ortaya çıkar. Bu kelimeler özel isimlere eklendiğinde nezaketle birlikte içtenliği, yakın ilişkiyi de bildirir. Fakat *bay*, *bayan* kelimelerinde bu durum istisnadır. **Bay**, **bayan** kelimeleri özel isimlere eklendiğinde sadece resmiyet ifade eder.

Türk dilbilimcisi Osman Göker *bay* ve *bayan* kelimeleri konusunda: "*Dilimizde 'bay' ve 'bayan' kelimelerinin yalnız mektub zarflarında ve dublaj Türkçesinde*

¹⁴ *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, MEB Yayınevi, Ankara, 1995, C. 1, s. 783.

¹⁵ Parda Tursun, *O'qituvçi*, G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, Toshkent, 1972, s. 301-303.

¹⁶ Güntekin, *age.*, s. 103.

¹⁷ Güntekin, *age.*, s. 122.

¹⁸ Güntekin, *age.*, s. 309.

kullanılmasının sebebi bu kelimelerin unvan adı olarak kullanılmaya elverişli olmamalarındandır. Bu kelimeler sıfat olarak da kullanılmaya elverişli değildir. Dilimizde 'Bay Ali' kullanılışı benimsenmemiştir; 'Ali Bey' şekli doğrudur. Çünkü dilimizde unvan bildiren kelimeler sonda bulunur. Bugün 'bay' ve 'bayan' kelimeleri mektup zarflarında da terk edilme yolundadır. Bu kelimelerin yerine 'sayın' sıfatı kullanılmaktadır. Bu kelimelerin Türkçeye aykırılığı yüzünden Nurullah Ataç beğenmediği kişilerden bahsederken 'bay' kelimesini, beğendiği kişilerden bahsederken de 'bey' kelimesini kullanarak kelimeye anlam nüansı kazandırmaya çalışmıştır.¹⁹ diye kaydeder.

Türkiye Türkçesindeki *bey* kelimesinin taşıdığı nezaket anlamı *bay* kelimesinden daha yumuşak ve içtendir. Bu anlam *bay* da aranmaz. Bize göre iki farklı kelimenin anlamlarındaki farklılık, sözün kullanımından kaynaklanmış olup birinin yerini ikincisinin tutamaması gayet normaldir. Türkiye Türkçesi için her iki kelime de çok önemlidir ve birbirlerine karıştırılmamalıdır.²⁰

- *Nihat Bey, ziyaretçiniz var.*
- *Elif Hanım, bir dakika, bakar mısınız, lütfen?*
- *Bay Nihat, ziyaretçiniz var.*
- *Bayan Elif, bir dakika, bakar mısınız, lütfen?*

Özbek Türkçesinde *bây* kelimesi özel isimlere iki şekilde ilave edilir. Birincisi, kişiye özel saygı amacıyla:

- *Hârmang, Ahmadbây!* (- Kolay gelsin, Ahmadbay!)

İkincisi, özel ismin bir parçası olarak kullanılır:

- *Murâdbây! Qayerdasiz o'g'lim!* (Muratbay! Oğlum neredesin!)

Ayrıca, *Beyefendi* kelimesi de özel isimlere eklendiğinde içtenlik ifade etmez..

Sadece yüksek nezaket, resmîlik ve biraz keskinlik bildirir.

"Kenan Beyefendi,

*Bu mektubu niçin yazdığımı anladığımız vakit hayret edeceksiniz."*²¹

Türkiye Türkçesinde nezaket anlamı *teyze, amca, beybaba, abla, kardeş, hemşire, dede, nine, evlat, yavru, oğul, kız* gibi akrabalık ilişkilerine ait kelimeler aracılığıyla da verilir. Özbek Türkçesinde de akrabalık bildiren kelimeler benzer görevde kullanılır. Bu durumda dikkatimizi çeken nokta, büyüklere hitapta iyelik ekinin kullanılmamasıdır. Küçüklere hitapta ise muhakkak iyelik eki *-im* ilave edilir ve içten saygı bildirilir:

*"- Ağa, benim de bir sevgilim var."*²²

"Kırık bir dolaba dayanmış, boynunu bükmüş, mavi gözlerinde ağır bir melal ile beni dinliyordu.

¹⁹ Göker Osman. *Uygulamalı Türkiye Türkçesi Bilgileri*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 37.

²⁰ Holida İmamova, "Türk Tilida Bay ve Bayan So'zlarining Xurmatni İfodalashdagi Vazifasi", *Filologiya Masalalari, İlmîy-Methodik Jurnal*, O'zbekiston Davlat Caxon Tillari Universiteti, Toshkent, 2007/1(14), s. 60-63.

²¹ Güntekin, *Sönmüş Yıldızlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, ?, s. 5.

²² Güntekin, *Sönmüş Yıldızlar*, s. 72.

- *Devam et yavrum, devam et, rica ederim, dedi.*²³

*"Ebe hanım köşeden: " Mehmet, oğlum, hocanımın da elini öp!" diye beni gösterince... "Öp evladım" dedim.*²⁴

*"Kardeşim İbrahim,
Dün yine bir mektubunu aldım.*²⁵

Türkiye Türkçesinde, saygı, benzetme kelimeleri aracılığıyla da ifade edilir. Benzetme kelimeleri ile nezaket ifade edilirken sevgi ve küçültme anlamları da ortaya çıkar:

"İhtiyar doktor, heyecanla yerinden fırladı:- Ne söylüyorsun, yumurcak, bu ne?"²⁶

"- Peki küçük, peki.

*- Elmas kızım, yemek vakti geldi, sofrada bir kaç misafirimiz var, sizi bekliyor.*²⁷

*"- Ah, Çalığı her şey aklıma gelirdi fakat seni böyle simsiyah bir alaturka çarşafı ve gözlerinde yaşlarla burada bulacağımı ümit edemezdim.*²⁸

Türkiye Türkçesinde akrabalık bildiren kelimelere *-cığım, -ciğim, -cuğum* ve *-im, -im, -um, -üm* eklerini ilave etmekle de nezaket ifade edilir. Özbek Türkçesinde, Türkiye Türkçesinden farklı olarak *-cân, -m* ekleriyle birlikte *-gina* eki de sevgi ile birlikte saygı ifade eder:

- Anam, anam! Kime dert yanam?

(- Ğanam, Ğanaginam! Dartlarımni kimga aytay?)

- Anneciğim, seni çok özledim.

(- Ğanajanim, sizni juda sâğindim.)

Akrabalık bildiren kelimelerle ifade edilen saygı, daha çok aitlik, bağlılık anlatır. Konuşan kişinin konumunu, yakınlığını, akrabalık bağımlı anlatmak için değil de içten saygı ile sevgi bildirir ve *kuzum, gülüm, yavrum, oğlum, kızım, ninneciğim, kardeşim* biçimlerinde kullanılır:

*"Benim sarı çiçeğim" diye başlıyordu.*²⁹

*"Kapıdan gireceğim vakit Hatice Hanım kolumu yakaladı: "Dur kızım" dedi.*³⁰

"- Bir şey değil, kızım, bir şey değil, ehemmiyetsiz bir sinir nöbeti, geçer yavrum..."³¹

*"- Hemşireciğim, efendi size göz koymuş, sizi almak için beni boşamağa kalktı.*³²

*"- Allah esirgesin, abacığim, kendimi kuyuya atarım.*³³

²³ Güntekin, *Çalığı*, s. 242.

²⁴ Güntekin, *Çalığı*, s. 189.

²⁵ Güntekin, *Sönmüş Yıldızlar*, s. 34.

²⁶ Güntekin, *Çalığı*, s. 355.

²⁷ Güntekin, *Çalığı*, s. 293.

²⁸ Güntekin, *Çalığı*, s. 227.

²⁹ Güntekin, *Çalığı*, s. 107.

³⁰ Güntekin, *Çalığı*, s. 168.

³¹ Güntekin, *Çalığı*, s. 347.

³² Güntekin, *Çalığı*, s. 284.

"Kuzum, şu kibriti verir misin?"

"- Çalikuşum, benim küçük Çalikuşum, sen burada, ah ne tesadüf."³⁴

Türkiye Türkçesinde *öğretmen, patron, hoca, müdür, büyükelçi, sultan* gibi unvan isimleri de hitapta ayrı bir nezaket anlatır. Özbek Türkçesinde bu özelliğe rastlanmaz.

Öğretmenim, biz size gülüşmedik.

(Muallim, biz sizga kulmadik.)

Hocam, bir şey sorabilir miyim?

(Dâmla, sizdan bir narsa so'rasam maylimi?)

Patron, size arz edecek şeylerim vardı.

(*Ho'cayin, sizga ma'lum qilishim (taqdim etishim) kerak bo'lgan huccatlarim (ma'lumotlarim) bâr edi.*)

"- *Yüzbaşım, bu muallime İstanbullu.*"³⁵

(- Kapitän, bu muallima İstanbulluk.)

Semra Sultan, neredesiniz, mümkünse görüşmek isterim.

(Semra Sultan, qayerdasiz, mümkün bo'lsa, gaplashmâqçiman.)

Resmî üsluptaki içten konuşma, yazı dili ve konuşma dilindeki hitaptan farklıdır.

Yukarıdaki örneklerde *-Im* iyelik ekinin taşıdığı nezaket anlamını Özbek Türkçesinde ifade etmek mümkün değildir. Özbek Türkçesinde de aynı iyelik eki kullanılır fakat Türkiye Türkçesinde sunulan nezaket anlamını asla vermez.

Türkiye Türkçesinde nezaket anlamı, ad ve sıfat türlerinden olan *bay, bayan, sayın, saygıdeğer, zatîalileri, muhterem, değerli* vb. kelimelerin seslenme edatları gibi kullanılmasıyla da ifade edilir. Böyle bir saygıya, genellikle resmî görüşme ve konuşmalarda rastlanır. "*Cumhurbaşkanı Zatiâlileri!, Sayın Bakan!, Saygıdeğer Misafirler!, Muhterem Öğretmenler!, Değerli öğrenciler!*".

Bilindiği gibi, resmî görüşmelerde nezaket anlamı kullanım yerine göre, *aziz, kardeş, meslektaş, sevgili* gibi kelimelerle karşımıza çıkar. Ancak, bu kelimelerle ifade edilen nezaket diğerlerinden oldukça farklıdır. Çünkü resmî dil duygusalıktan uzaktır ve bu tür hitaplarda mecaz kullanılmaz.

"- *Azizim, büyük projelerim var. Her şeyi yıkıp yeniden yapacağım.*"³⁶

Aziz Kardeşim!

Sevgili Ahmet Bey!

Meslektaşım Cengiz Beyefendi!

³³ Güntekin, *Çalikuşu*, s. 211.

³⁴ Güntekin, *Çalikuşu*, s. 227.

³⁵ Güntekin, *Çalikuşu*, s. 203.

³⁶ Güntekin, *Çalikuşu*, s. 208.

Yukarıda belirttiklerimiz göz önünde bulundurulduğunda, hem Türkiye Türkçesinde hem Özbek Türkçesinde seslenmelerin nezaket, saygı ve sevginin ifade edilmesinde büyük önem taşıdığı görülmektedir.

KAYNAKÇA:

- BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkiye Türkçesinin Grameri*, Ankara, 1998.
- EDİSKUN, Haydar; DÜRDER Baha, "Bir Köpeğin Sonu", *Bizim Okuma*, Remzi Kitabevi, İstanbul, ?, s. 68- 69.
- GENCAN, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, 2. Baskı, İstanbul, 1971.
- GÖKER, Osman, *Uygulamalı Türkiye Türkçesi Bilgileri*, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Çalkıuşu*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1992.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Sönmüş Yıldızlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, ?
- HENGİRMEN, Mehmet, *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara, 1995.
- İMAMOVA, Holida, "Türk Tilida 'Efendi' So'zining Ma'nolari va Uslubiy Hususiyatlari", *Turkologiya Masalalari 1, İlmıy Maqolalar To'plami*, Alişer Navoi Nomidagi O'zbekiston Milliy Kutubhonasi Nashriyoti, Toshkent, 2006, s. 80- 81.
- İMAMOVA, Holida, "Türk Tilida Bay ve Bayan So'zlarining Xurmatni İfodalashdagi Vazifasi", *Filologiya Masalalari, İlmıy-Metodik Jurnal*, O'zbekiston Davlat Caxon Tillari Universiteti, Toshkent, 2007/1(14), s. 60-63.
- KÖKLÜGİLLER, Ahmet, *Dilbilgisi*, İstanbul, ?.
- KOMİSYON, *Özbek Tili Grammatikasi II*, Fan Nashriyoti, Toshkent, 1976.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, C. 1, MEB Yayınevi, Ankara, 1995.
- Özbek Tilining İzohli Luğati*, C. 1, Rus Tili Nashriyoti, Moskva, 1981.
- QODİRİY, Abdulla, *O'tgan Kunlar*, O'qituvchi Nashriyoti, Toshkent, 1980.
- TURSUN, Parda, *O'qituvchi*, G'afur G'ulom Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti, Toshkent, 1972.
- Türkçe Sözlük*, C. 1, TDK Yayınları, Ankara, 1988.